

PENGARNA OCH MAKTE

Gunnar Wetterberg

PENGARNA & MAK TEN

Riksbankens historia

UTGIVEN AV
SVERIGES RIKSBANK I SAMARBETE MED ATLANTIS

Atlantis, Stockholm

© Sveriges riksbank 2009

Bokförlaget Atlantis AB

Omslagsbild: Bankens första sigillstamp från 1669.

Sigillet antogs efter förslag av bankofullmäktiges ordförande

Jakob Fleming och konstnären David Klöcker Ehrenstrahl.

Det föreställer två korslagda ymnighetshorn över ett stenblock
försedd med inskriptionen Hinc securitas et robur

(därav styrka och trygghet),

symboler för likviditet och förtroende.

Omslag och grafisk form: Christer Jonson

Bildredaktör: Daniel Prytz

Typografi: Indigo Antiqua (Johan Ström)

Papper: 130 g Arctic Volume, Håfreströms Bruk

Tryckt hos Printing Malmö AB i Malmö 2009

Inbunden hos Förlagshuset Nordens Grafiska AB i Malmö

ISBN 978-91-7353-287-7

www.atlantisbok.se

www.riksbank.se

PROLOG 11

Riksbankens långa väg 11

Den föränderliga ekonomin 11

De återkommande frågorna 12

FÖRSPELET 15

Pengar 15

Kredit 16

Banker 16

Oxenstiernas bankplaner 20

STOCKHOLMS BANCO 25

Johan Palmstruch 25

Kopparmyntfoten 28

Den Palmstruchska banken 33

Lånerörelsen 34

Kreditivsedlarna 37

Avvecklingen 40

Processen mot Palmstruch 44

DEN KAROLINSKA TIDEN 47

Återuppståndelsen 47

Den nygamla banken 50

Banken under Karl XI 52

Sedlarna smyger tillbaka 56

Den svåra räntesättningen 58

Stora nordiska kriget 65

Det förtvivlade enväldet 68

FRIHETSTIDEN 75

- Konservativ återhämtning 75
- Näringspolitikens sprängkraft 79
- Striden om utlåningen 82
- Gyllenborg tar över 85
- Inflation under hattarna 86
- Sedlarnas genombrott 88
- Fastighetsspekulationen 90
- Pommerska kriget 92
- Penningvärdets fall 94
- Ekonomernas debut 97
- Mutor, vänner och Bellman 100
- Banken, brotten och Tumba 102
- Mössornas räfst 109

MYNTREALISATIONERNA 111

- Deflationskrisen 1767–1769 111
- Söderling och växlarna 116
- Gustav III:s statsvälvning 118
- Myntrealisationen 1777 119
- Liljencrants och diskonterna 122
- Centralbankens frön 128
- Skottet på maskeraden 129
- Halvmesyren 1800 134
- Myntrealisationen 1803 136
- Kungens fall 138
- Diskonternas haveri 142
- Karl Johans skuldkupp 147
- Bankens inre liv 149
- 1834 års realisation 154

PÅ VÄG MOT CENTRALBANKEN 163

- Tillväxtens århundrade 163
- Den politiska hetluften 166
- Riktkarlen Bank of England 167
- Sparbanker, hypoteksinstitut och livbolag 171
- De första affärsbankerna 175
- Från silverkris till strypsystem 179
- Filialbankerna 182
- Bankväsendet tar form 186
- Den första bankkrisen 193
- De vilsna centralbanksfunktionerna 196
- Riksbanken renoveras 200
- Striden om avdelningskontoren 208
- Räntan 210
- Guldmyntfoten 218
- Den skandinaviska myntunionen 223
- Finansiell växtvärk 225
- 1881 års bankkommitté 233
- Avgörandet 236
- Den moderna centralbanken 239
- Langenskiölds bankråd 251

FRÅN VÄRLDSKRIG TILL VÄRLDSKRIG 255

Genom kriserna 255
Första världskriget 256
Omslaget 266
Guldmyntfoten tur ... 268
1920-talet 275
Myntunionens svanesång 277
Den sköra världsekonomin 278
... och retur 279
Centralbankernas international 283
Det statliga alternativet 284
Kreugers tid 288
Hur mycket kris? 298
Riksbanken och krispolitiken 303
Andra världskriget 311
Naziguldet 318

REGLERINGSTIDEN 323

Efterkrigsspöket 323
Räntan, inflationen och valutan 328
Rooths avgång 335
1949 års devalvering 338
Bretton Woods 342
Den europeiska betalningsunionen (EPU) 346
Centralbankernas underordning 347
Rekordåren 350
Affärsbankerna disciplineras 353
Åsbrinks tid 356
Riksbanken och bostadsbyggandet 362
Kreditstyrningen och näringslivet 364
Valutaregleringen 367
Riksbankens vardag 371
»Idiotstoppet« 376
Överbrygningspolitiken 384
Statsskulden galopperar 389

PROLOG

RIKSBANKENS LÅNGA VÄG

FRÅN KRIS TILL NORM 397

- Den internationella omvälvningen 397
- Devalveringen 1982 401
- Avregleringarna 407
- Norm och utbud 412
- Finanskrisen 414
- Den europeiska valutastormen 1992–1993 419
- Kronförsvaret 422
- Inflationsmålet 438
- Betalningsväsendets stabilitet 443
- Riksbankens självständighet 445
- Den europeiska valutaunionen 451
- Fördjupning och effektivitet 454
- Efter 1990-talskrisen 458

EPILOG 463

- Den oavsiktliga centralbanken 463
- Riksbanken i världen 464
- Riksbanken och självständigheten 465
- Riksbankens mål 467
- Riksbanken och marknaden 469

EFTERORD 471

KOMMENTERAD BIBLIOGRAFI 473

LITTERATUR 477

PERSONREGISTER 485

SAKREGISTER 495

BILDKÄLLOR 511

DEN MODERNA centralbanken har två huvuduppgifter. Den ska vårda penningvärdet, och den ska värna stabiliteten i betalningsväsendet. Det finns ett starkt samband mellan de båda uppgifterna. Ibland har centralbanken ensam ansvaret för dem, ibland delar den uppgifterna med andra institutioner.

När riksbanken grundades var centralbanken inte ens påtänkt. Privilegierna för Stockholms Banco utfärdades år 1656; Riksens Ständers Bank kom till år 1668. Inte förrän på 1800-talet började centralbankerna växa fram och få sina funktioner definierade. Först med 1897 års riksbankslag blev Sveriges Riksbank en centralbank i modern mening.

Det här är en översikt över riksbankens historia. Den beskriver vägen till centralbanken, den skildrar bankens roll i det politiska maktspelet och den ekonomiska utvecklingen under 350 år, och den ger bakgrunden till riksbanken sådan som den ser ut i dag. Därmed fångar den också viktiga drag i landets utveckling; Sveriges historia speglar sig i banken, som gång på gång hamnar i händelsernas brännpunkt.

DEN FÖRÄNDERLIGA EKONOMIN

Den ekonomiska vetenskapen handlar om hur människan använder och fördelar knappa resurser. Den söker samband som är stabila över tid och rum. För varje tid och kultur går det att urskilja mönster i hur sådana val går till och vilka följder de får, men när analysen går över gränser och epoker blir det svårare att formulera samband och lagar. Nya tekniker, institutioner och sedvänjor ändrar förutsättningarna för valen, ibland så mycket att tidigare sanningar och tumregler mister sin giltighet.

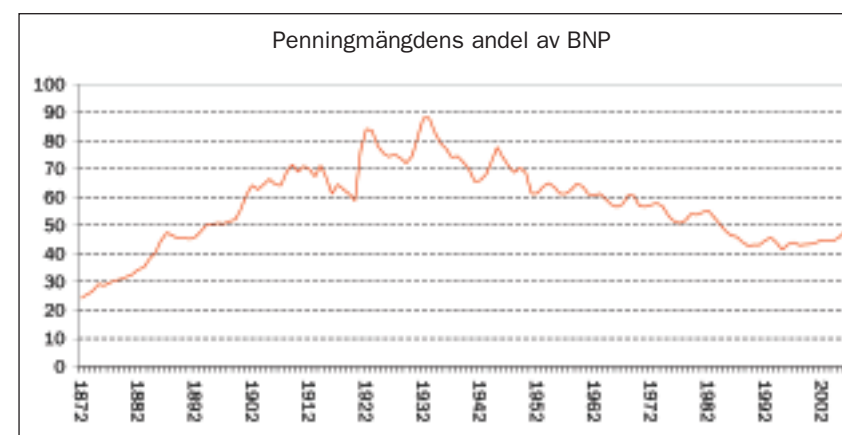
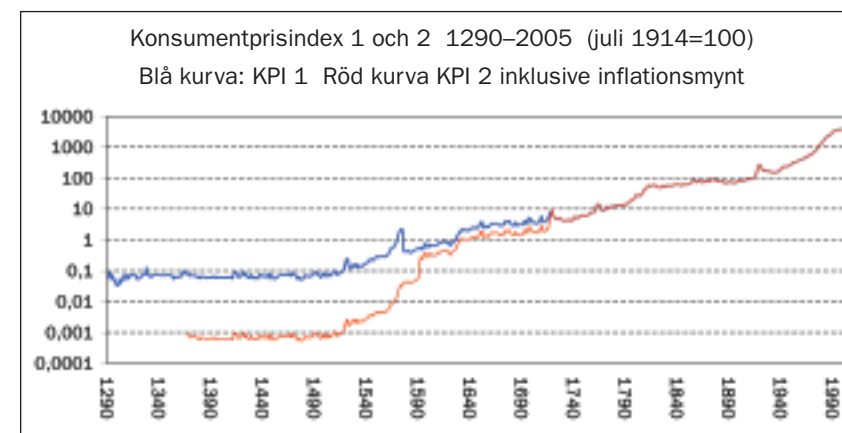
Föränderligheten är påtaglig i riksbankens historia. Gång på gång ställs ledningen och tjänstemännen inför frågor som de aldrig mött förut; andra gånger visar det sig att omvärlden ändrat svaren på de gamla frågorna. Under de dryga 350 år som gått sedan banken grundades har Sveriges Riksbank flera gånger hamnat i lägen som ingen eller få andra institutioner tidigare prövat på.

- 12 På så vis blir berättelsen om riksbanken en av många historier om lärande och anpassning. Ibland kan banken stödja sig på tidigare erfarenheter, men vid andra tillfällen måste den värja sig emot dem och hitta nya lösningar. Då och då har riksbanken och dess ansvariga lyckats förbluffande väl i nya lägen, men det har också hänt att historien tvärtom snärjt och fördunklat seendet och handlandet.

DE ÅTERKOMMANDE FRÅGORNA

Även om omgivningen ändrar sig och villkoren skiftar från sekel till sekel, så återkommer ett antal frågor gång på gång. Nästan från första början talar bankens huvudmän om vikten av trovärdighet. Förhållandet till staten, regeringen och finanspolitiken är ständigt en huvudfråga. Penningvärdet, penningmängden, växelkursen, räntan och prisernas stabilitet pockar på uppmärksamheten, det som så småningom har kommit att kallas penningpolitiken. Men lika viktigt är det som i dag betecknas som betalningssystemets stabilitet, hur de finansiella institutionerna utvecklas och stadgas. Beroende på omständigheterna är det än penningpolitiken, än kreditmarknadens utveckling som står i förgrunden – och i kriserna är det ofta bådadera, med samspelet dem emellan i fokus.

Hur frågorna ställs skiftar från tid till annan, och det gör också svaren. Lärdomen ligger inte nödvändigtvis i den ena eller andra tekniska lösningen; var och en är ofta beroende av förutsättningar som skiftar och inte alltid låter sig upprepas. Men förhoppningsvis kan det finnas något tankeväckande i olika tiders sätt att bena upp problemen, att urskilja vad som är väsentligt och att gripa sig an frågor som är av stor betydelse för många människors väl och ve.

Beräkningen av konsumentprisernas utveckling 1290–2005 har företagits inom riksbankens historiska statistikprojekt. Konsumentprisindex används sedan 1930-talet som en viktig mätare på penningvärdets utveckling.

I det historiska statistikprojektet har man också beräknat penningmängden i förhållande till BNP.

På 1360-talet var andelen ca 4 procent, på 1200-talet ca en procent.